

TERAKOTOVÝ SVORNÍK Z NEPOMUCKÉHO KLÁŠTERA

MIROSLAV KOVÁŘ

Nepomucký klášter (okres Plzeň-jih) je dlouhodobě předmětem badatelského zájmu, přesto se zdá, že zásadní posun v poznání jeho architektonické podoby přinese zpracování výsledků nedávných, ale i budoucích archeologických výzkumů.¹⁾ Již nyní lze rozšířit soubor doposud poznatých architektonických detailů z kláštera. Následující příspěvek je věnován jednomu z těchto artefaktů, který spolu s dalšími nálezy dokládá kvalitní a pestrý architektonický profil zaniklého řeholního domu.

Klášter z Nepomuku časově náleží do první vlny cisterciáckých fundací z počátku 40. let 12. století.²⁾ Zakladatele kláštera je možné hledat v okruhu knížete či knížecího dvora.³⁾ Klášter vyrostl z větve navazující na klášter Morimond a jeho mateřským klášteřem byl Ebrach. Zmínky o nepomuckém klášteři, respektive o jeho stavbách, jsou nečetné. Z druhé poloviny 12. století známe jména opatů, z průběhu 13. století máme k dispozici zprávy, související s fundací cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou. Nepomucký klášter byl sice v roce 1420 zničen, nicméně konvent je doložen ještě v průběhu 15. a 16. století.⁴⁾ Když v roce 1585 získal Adam ze Šternberka klášterní statky do dědičného nájmu, znamenalo to konec kláštera.⁵⁾ Poslední nalezené zmínky o nepomuckých cisterciácích sahají do roku 1560, kdy se také naposledy připomíná zdejší opat.⁶⁾

Torza klášterních budov vzbuzují zájem badatelů již řadu let. V naší souvislosti upozorním, že již A. Baum popsal výskyt terakotových (klenbových) „pásů a žeber“.⁷⁾ Pozornost si však tehdy zasloužily především prvky vytesané z kamene.⁸⁾ Značný zájem vzbudil známý raně gotický portál, především u badatelů zabývajících se jihočeskou architekturou.⁹⁾ Stavební podobou a etapizací klášterní zástavby se nověji zabýval J. Kuthan. Klasifikovány byly doklady románské výstavby konventních staveb, dále horizont výstavby, který je možné spojovat se stavební aktivitou v polovině 13. století, třetí čtvrtině a na konci téhož věku, rovněž v průběhu 14. století. Předpokládá se, že v období druhé poloviny 13. století byl zbudován také nový kostel.¹⁰⁾ Na základě různých indicií byl vyvozen předpoklad, že zaniklý konventní kostel měl polygonální závěr.

Z klášterních staveb se do dnešní doby zachovalo především románské jádro mlýna, jeho přístavby z poloviny 13. století, románsko-gotické stavení využívané jako ohradní zeď kostela a také objekt v čp. 39, interpretovaný jako opatské sídlo.

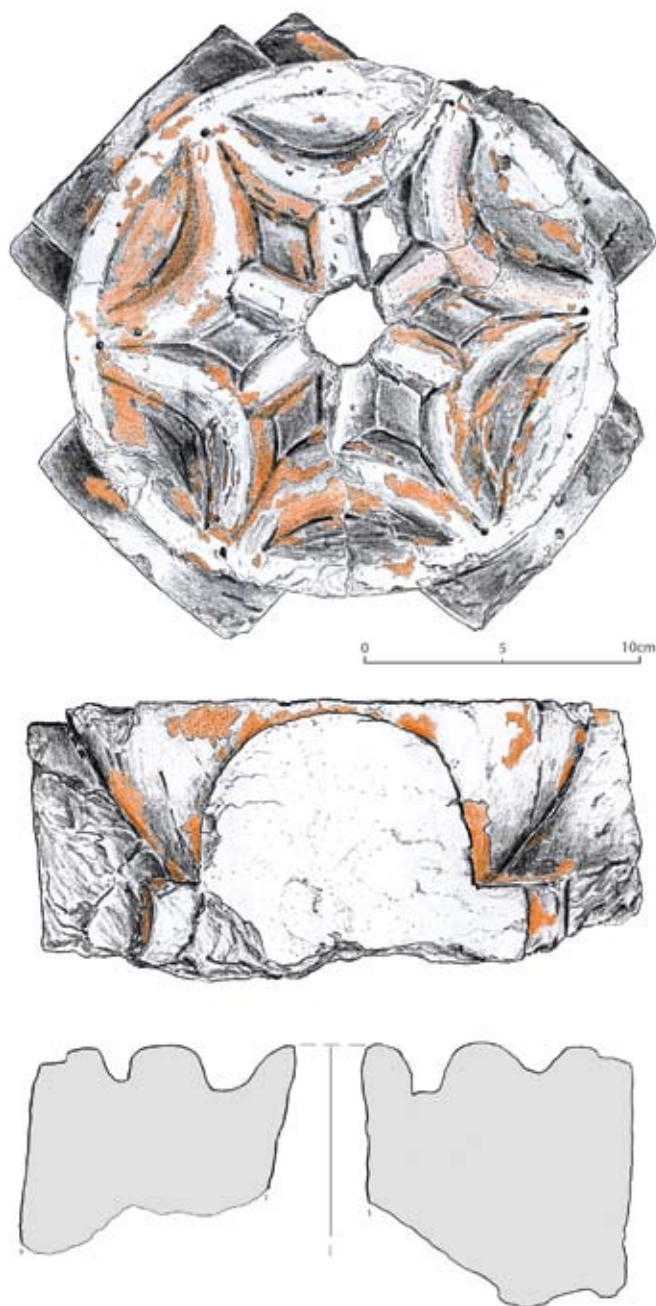
Při zahradnických pracích byl na zahradě čp. 104 (obr. 1) v obci Klášter nalezen drobný terakotový svorník (obr. 2, 3), který doposud unikl bližšímu badatelskému zájmu.¹¹⁾ Svorník byl autorem článku identifikován, spolu s nálezem rovněž dosud neznámého zlomku obkladové terakotové desky (obr. 4), v roce 2003.¹²⁾ Podle sdělení majitele pozemku byly tyto nálezy učiněny v době nedlouho před tímto datem.

Cihelný svorník má čelní desku kruhového tvaru, na které je vymodelováno liché kružboví. Jeho námět tvoří středový kruh, ze kterého se odvíjejí paprsky zakončené půlobloučky při okraji kruhové desky svorníku. Jedná se tedy o abstraktní motiv imitující nejspíše, jak již bylo uvedeno, kružboví. Drobná žebra, vytvořená promodelováním čelní plochy svorníku, mají oblý profil. V řezu má svorník „miskovitý“ profil. Na bocích svorníku jsou vytvořeny ložné plochy pro napojení čtyř drobných klenbových žeber, u nás ne příliš obvyklého oblého profilu. Z úhlu, který žebra svírají, je zřejmé, že svorník náležel obdélnému klenbovému poli. Vlastní žebra a těleso svorníku spočívaly na desce, ze které se ovšem zachoval pouze fragment při výběhu jednoho z žeber. Uprostřed svorníku byl prořezán drobný otvor přibližně kruhového tvaru, který prochází celým tělesem svorníku. Na povrchu svorníku se zachovaly pozůstatky jemného vápenného štuky. Je tedy zřejmé, že svorník byl pokryt tenkou vrstvou omítkové povrchové úpravy.

Otázkou přirozeně zůstává, s jakou stavbou lze nalezený svorník spojovat. Vzhledem k dosavadnímu poznání lokality se však musíme prozatím smířit s hypotézou, že svorník (a tomu odpovídá přibližně i jeho místo nálezu)

Obr. 1: Klášter (okres Plzeň-jih), bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. Výřez z katastrální mapy z roku 1875 s vyznačením místa nález terakotového svorníku (ÚAGK v Praze, upravil F. Flek).

Obr. 2: Klášter, bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. Terakotový svorník nalezený na zahradě čp. 104. Vyznačena je tenká vápenná omítka (kresba S. Svatošová, 2005).

náležel patrně nějaké stavbě v jádru kláštera, které je ve směs kladeno do východní poloviny klášterišť.¹³⁾

Pokud budeme zvažovat dataci nalezeného svorníku a jeho zařazení do kontextu poznanych staveb nepomuckého kláštera, nelze opomenout, že výstavba z terakot je v tamějším klášteře doložena na konci 13. století. V. Mencl odhalil v čp. 8 a 9 zbytky objektu, které interpretoval jako pozůstatky opatské kaple s trojúhelným pilířem v jižním průčelí. V uvedeném objektu odkryl výkopem přípory vyzdžené z terakotových dílců, které byly rovněž opatřeny půlcentimetrovou vrstvou utážené vápenné omítky.¹⁴⁾ Přípory datoval V. Mencl do konce 13. století. Je vhodné připomenout, že při válečném výkopu byly objeveny i terakotové dílce klenebních žebíř. V klášteře byly vyráběny

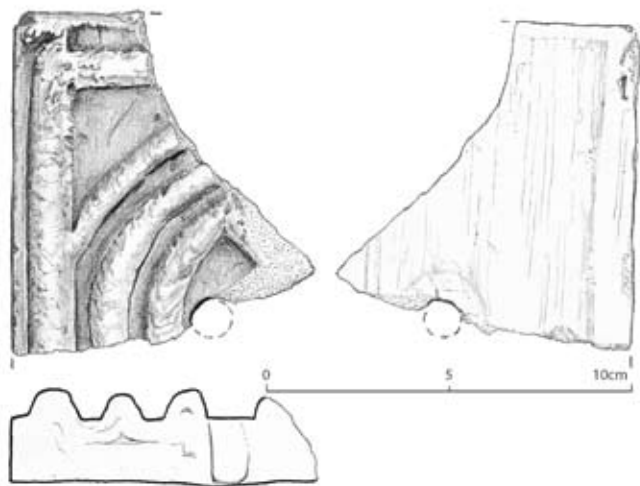

Obr. 3: Klášter, bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. Terakotový svorník nalezený na zahradě čp. 104 (foto M. Kovář, 2014).

i dlaždice a dlaždičky z pálené hlíny, z nichž se skládala mozaiková dlažba, datovaná do druhé poloviny 13. století.¹⁵⁾ Nelze vyloučit, že nalezený terakotový svorník s abstraktním geometrickým motivem souvisí se stavební činností v nepomuckém klášteře v pozdním 13. století. Právě tuto etapu výstavby charakterizuje, jak si již dříve povšiml opět V. Mencl, užití terakoty.¹⁶⁾ Novější literatura takové datování nepomuckých terakot nevylučuje, ale preferuje širší časové zařazení.¹⁷⁾ S výrobou cihelných detailů se zde však začalo dříve, jak dokládá opomíjená, dnes asi ztracená kalichová bobulová hlavice z pálené hlíny. Terakota se v tomto období uplatnila i na nedalekém farním kostele v Nepomuku a v kostele sv. Kříže v Prádle, tedy na stavbách, které jsou považovány za díla cisterciácké nepomucké stavební hutě.¹⁸⁾ O pestré produkci nepomucké dílny, zabývající se výrobou stavební keramiky, svědčí i již zmíněný nálezk obkladové terakotové desky (obr. 4), podobné známe z Červené nad Vltavou.

Přibližně z této doby známe svorníky s geometrizačním kružbovým motivem ze sakristie západočeského kostela sv. Jiří v Lukově¹⁹⁾ a zaniklého středověkého kostela v moravských Mysločovicích.²⁰⁾ Jen na okraj uvedme, že množství kamenných fragmentů, dokládajících stavební činnost v klášteře na sklonku 13. století, je možné rovněž rozmnožit. Nepovšimnuta zůstala například druhotně osazená konzola v severní ohradní zdi parcely čp. 39, která původně krakorcovitým probráním zabíhala do stěny. Jde tedy o motiv, se kterým se nesetkáváme pouze na konzolách v presbytáři kostela sv. Jakuba v Nepomuku, ale také na jiném fragmentu zazdženém dnes v čp. 82, který byl chronologicky zařazen na závěr 13. století.²¹⁾

V pozdním 13. století se u cisterciáků uplatnila terakota také ve Zlaté Koruně, a to zejména v kapitulní síni (klenební žebra, ostění oken) i v průchodu po její východní straně,²²⁾ ale později i jinde, jako na portálu refektáře.²³⁾ Stavební dílce z pálené hlíny se v pozdním 13. a v polovině 14. století objevují i v cisterciáckém klášteře Aula Regia

Obr. 4: Klášter, bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. Zlomek obkladové terakotové desky. Zřetelný je otvor pro hřeb (kresba S. Svatošová, 2014).

na Zbraslavi. Rovněž z této lokality lze doložit technologii, při které byly cihelné tvárnice pokryty tenkou vrstvou vápenné omítky.²⁴⁾ Cihla se jako stavební materiál uplatnila u cistercitů v našem severním sousedství, tam ovšem již v poslední třetině 12. století (Altzella).²⁵⁾

Mimo cistercké stavby se u nás užívaly cihelné tvárnice v závěru 13. století například při zaklenutí ambitu johanitské komendy ve Strakonici²⁶⁾, u dominikánů v Českých Budějovicích, nebo patrně kolem roku 1300 v presbytáři kostela sv. Máří Magdaleny ve Frýdlantě.²⁷⁾ Doplňme, že ve druhé polovině 13. století rovněž vrcholila výroba stavební keramiky v premonstrátském klášteře v Milevsku.²⁸⁾ Cihlové tvarovky byly zjištěny například i v kostele sv. Václava v Sušici, který obsahuje některé pozůstatky stavby 13. století (sakristie).²⁹⁾

Terakotové stavební tvarovky a cihly se v české gotické architektuře vyskytují podstatně dříve. U cisterciáků nalezneme cihla své široké uplatnění již při výstavbě kostela a konventních budov na Velehradě,³⁰⁾ podle D. Líbala již také při výstavbě sakristie konventního kláštera plaského.³¹⁾ V období Václava I. byly cihelné tvárnice užity např. při zaklenutí přízemí tzv. Hlízové věže na Zvíkově.³²⁾ Časně také na portálu velké síně západního křídla píseckého hradu,³³⁾ ale zde patrně i o něco později, stejně jako např. u zničeného domu „U tří korun“. Cihla rovněž byla hojně užita při první stavební etapě výstavby Anežského kláštera v Praze, datovaného do počátku 30. let 13. století.³⁴⁾

POZNÁMKY

- 1) V nedávné době proběhl na klášterišti archeologický výzkum společnosti ZIP, v. o. s., který pravděpodobně zachytil pozůstatky konventního kostela. Za ústní sdělení děkuji doc. Mgr. K. Nováčkovi, Ph.D. Zde nalezený soubor detailů zpracovává autor.
- 2) J. Kuthan, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*. Praha 1983, s. 92. Viz též pozn. 3.
- 3) Např. K. Charvátová, *Počátky cisterciáckých klášterů v Čechách*, in: K. Charvátová ed., *900 let cisterciáckého řádu*. Praha 2000, s. 66.
- 4) A. Sedláček, *Klášter nepomucký*, *Český časopis historický* 30, 1924, s. 309–310.
- 5) K. Charvátová, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách*. Praha 1998, s. 214.
- 6) A. Sedláček, *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1909, s. 641 (reprint z roku 1998).

- 7) A. Baum, *Klášter Nepomucký pod Zelenou horou*, *Květy* 6, 1871, s. 71.
- 8) M. Lüssner, *Zříceniny Cisterciáckého kláštera Nepomuckého*, in: *Památky archaeologické a místopisné* 2, 1857, 328; J. A. Dunder, *Klášter Nepomucký*, in: *Památky archaeologické a místopisné* 6, 1865, s. 103–104.
- 9) Např. E. Bachmann, *Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert*. Brünn und Leipzig 1941, s. 34, 65 ad.
- 10) J. Kuthan, o. c. v pozn. 2, s. 95–106.
- 11) Za zapůjčení artefaktu srdečně děkuji Vladimíru Poppovi z Nepomuku.
- 12) Dokumentace svorníku proběhla v roce 2005, zlomku obkladové terakotové desky pak v roce 2014.
- 13) Tak uvažoval např. A. Berndorf, *Klášter pod Zelenou Horou*. Edice: *Památná místa našeho kraje*, sv. 14. Plzeň 1929, s. 4–5; též např. J. Guthová – J. Škabrada – J. Vasiluk, *Studie obnovy klášterního komplexu u Nepomuku*, *Architektura ČSR* 28, 1969, s. 427.
- 14) V. Mencl, *Výkop nepomuckého kláštera*, *Zprávy památkové péče* 5, č. 6, 1941, s. 81–83.
- 15) K. Škrábek, *Klášter (o. Plzeň-jih)*, *Bulletin záchranného oddělení* 6, 1968, s. 56–57; B. Nechvátal, *Französische mittelalterliche Fliesen mosaikartigen Typs in Böhmen*, *Umění* 26, 1978, s. 124–128.
- 16) V. Mencl, *Lapidárium památek cisterciáckého kláštera nepomuckého*, *Zprávy památkové péče* 3, č. 4–5, 1939, s. 53–54; *Týž*, *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, *Zprávy památkové péče* 18, č. 5–6, 1958, 133–146, zde s. 144.
- 17) V. Kuthanová, *Bývalý cisterciácký klášter Nepomuk*, *Umění* 15, 1977, s. 456.
- 18) Již V. Mencl, *Stopy dvou zaniklých cisterciáckých klášterů*, *Umění* 14, 1942–1943, s. 293.
- 19) A. Podlaha, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kralovickém*. Praha 1912, s. 90 a obr. 118. K dataci např. D. Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha 2001, s. 246, sakristii s částí lože zařadil na konec 13. století, presbytář pak na přelom 1. a 2. čtvrti 14. století.
- 20) J. Kohoutek – Z. Vácha – R. Vlárka, *Výzkum středověké architektury na Zlínku III*, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 488, s. 489 obr. 15.
- 21) J. Kuthan, o. c. v pozn. 2, s. 105.
- 22) *Týž*, s. 311, 313–314.
- 23) *Týž*, s. 316.
- 24) Např. na dílci klenebního žebra, které je dnes uloženo v depozitáři archeologického oddělení Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Praze. Tento detail zůstal blíže nezhodnocen. Profilaci stejně artikulovaného dílce publikoval již V. Mencl, *Tvary klenebních žebířů v české gotické architektuře*, *Zprávy památkové péče* 11–12, č. 2, 1951–1952, s. 272 a především s. 275 tab. VI:9.
- 25) Např. C. Trummer, *Backsteinbau im 12. und beginnenden 13. Jahrhundert in Sachsen und Südbrandenburg*, in: G. Helmig – B. Scholkmann – M. Untermann ed., *Centre – Region – Periphery. Medieval Europe Basel*, vol. 1. Hertingen 2002, s. 385.
- 26) Podnětně již např. A. Birnbaumová, *Strakonický hrad*. Edice: *Poklady národního umění*, sv. 89–90. Praha 1947, s. 22 a 24.
- 27) D. Líbal, o. c. v pozn. 19, s. 92.
- 28) Nověji P. Břicháček, *Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevského premonstrátského kláštera*. Milevsko 2007, s. 22, k dílně dále s. 32–35.
- 29) Ke kostelu nověji stručně např. R. Rebstock, *Sušice*. Sušice 2001, s. 9–10.
- 30) D. Líbal, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha 1948, s. 17.
- 31) Např. D. Líbal, o. c. v pozn. 19, s. 328.
- 32) J. Kuthan, *Gotická architektura v jižních Čechách*. Praha 1975, s. 83, 86.
- 33) J. Kuthan, o. c. v pozn. 32, s. 63.
- 34) J. Kuthan, o. c. v pozn. 32, s. 78.
- 35) H. Soukupová, *Anežský klášter v Praze*. Praha 2011, s. 59, 76.

DER TERRAKOTTA-SCHLUSSSTEIN AUS DEM ZISTERZIENSERKLOSTER IN NEPOMUK

Der Beitrag befasst sich mit dem Fund eines Terrakotta-Schlusssteins an Stelle des verschwundenen Zisterzienserklosters Nepomuk (Klášter [Kloster], Bez. Pilsen-Süd), das in den 1140er Jahren gestiftet worden war und im 16. Jahrhundert völlig verschwand. Der anspruchsvoll ausgeführte, ursprünglich mit Kalkstuck bedeckte Schlussstein hängt wohl mit der qualitativ hochwertigen Bauproduktion des

Klosters im späten 13. Jahrhundert zusammen, die z. T. auch im gebrannten Ton ausgeführt wurde. Vom hohen Niveau der dortigen Werkstatt zeugt auch das bislang unbekannte Fragment einer Terrakotta-Verkleidungsplatte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Klášter (Kloster, Bez. Pilsen-Stüd), ehemaliges Zisterzienserkloster Nepomuk. Ausschnitt der Katastermappe, 1875, mit Verdeutlichung der Fundstelle des Terrakotta-Schlusssteins. ÚAGK (Zentralarchiv der Geodäsie und des Katasters) Prag, Bearbeitung F. Flek.

Abb. 2. Klášter, ehemaliges Zisterzienserkloster Nepomuk. Terrakotta-Schlussstein, im Garten Nr. Konskr. 104 gefunden. Zeichnung S. Svatošová (2005).

Abb. 3. Klášter, ehemaliges Zisterzienserkloster Nepomuk. Terrakotta-Schlussstein, im Garten Nr. 104 gefunden. Foto Autor (2014).

Abb. 4. Klášter, ehemaliges Zisterzienserkloster Nepomuk. Fragment einer Terrakotta-Verkleidungsplatte. Deutliche Nagelöffnung. Zeichnung S. Svatošová (2014).

(Übersetzung J. Noll)

NOVÁ ZJIŠTĚNÍ K VÝVOJI KROVŮ KOSTELA SV. MIKULÁŠE V POUZDŘANECH

PETRA DOHNALOVÁ – MIROSLAV
NAVRÁTIL

V roce 2013 byla zahájena oprava farního kostela sv. Mikuláše v jihomoravských Pouzdřanech (okr. Břeclav). V průběhu sanace zdiva došlo po obvodu celé stavby k odstranění vnitřních omítek v úrovni soklu. Při souběžně probíhajícím operativním průzkumu a dokumentaci odkrytých nálezových situací byly ve snaze o lepší poznání objektu následně prozkoumány i další souvise-

Obr. 1: Pouzdřany (okres Břeclav), výřez z mapy I. vojenského (josefského) mapování (1764–1768 a 1780–1783), Morava, mapový list č. 112 (Český úřad zeměměřický a katastrální Praha).

jící situace, především v podkroví kostela.¹⁾ Velmi zajímavé poznatky přinesl průzkum dřevěných konstrukčních prvků krovů nad lodí a presbytářem, doplněný dendrochronologickým datováním.²⁾ Ukázalo se, že nad presbytářem se dochoval takřka v původním stavu unikátní krov, zařaditelný do časového horizontu 80. let 15. století až 30. let 16. století.

HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

Obec Pouzdřany (okr. Břeclav) leží na levém břehu řeky Svratky, nad jejím soutokem s Jihlavou, západně od Hustopečí. První dochovaná písemná zmínka o vsi pochází z roku 1244, kdy král Václav I. potvrzuje klášteru Cella sancte Mariae v Brně držbu vinice v Pouzdřanech, kterou mu daroval brněnský měšťan Oldřich Černý.³⁾ Majetky herburského kláštera včetně vinice v Pouzdřanech potvrdil také olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku 12. února 1247.⁴⁾ Nedlouho poté, dne 7. srpna 1248, vydal papež Inocenc IV. listinu, již potvrdil převořiši kláštera Panny Marie a jejím sestrám mimo jiné i vinice v Pouzdřanech.⁵⁾

Roku 1252 markrabě Přemysl potvrzuje založení žďárského kláštera a jeho obdarování rozličnými statky Bočkem z Pernegu včetně třetího dílu vína z Pouzdřan.⁶⁾ Herold z Obrán s manželkou Jitkou z Welzpurku dávají v roce 1298 žďárskému klášteru třetinu výnosu z vinic v Pouzdřanech.⁷⁾ V roce 1291 prodává Jindřich z Lichtenštejna se svou manželkou Petruší klášteru v Dolních Kounicích vsi Pouzdřany a Popice za 1 100 hřiven,⁸⁾ což vzápětí potvrzuje Dětrich, olomoucký biskup, a dává klášteru do trvalého vlastnictví desátky z polí a vinic, přičemž se výslovně odvolává na privilegium olomouckého biskupa Roberta.⁹⁾

Obr. 2: Pouzdřany, kostel sv. Mikuláše, fotografie kostela od jihovýchodu (uloženo v NPÚ ÚOP v Brně, archiv staré fotodokumentace. Inv. č. 6377 M-14/161).